

Kielitiede palaa kotiin

ESA ITKONEN *Linguistics and metascience*. *Studia Philosophica Turkuensia Fasc. II*. *Societas Philosophica et Phaenomenologica Finlandiae*, Kokemäki 1974. 363 s.

Tämän väitöskirjan periaatteellinen aihepiiri ja pyrkimys on Virittäjän luki-joille olennaisesti tuttua (ks. *Vir.* 1/1972 s. 1—13, 4/1972 s. 442—446, 26. 4. 1974 pidetty *lectio praecursoria* 4/1974 s. 354—359). On selvää, että kirjan voimalla Itkonen pystyy tukemaan käsityksiään monta kertaa paremmin; itse asiassa argumentointi on nyt käytännöllisesti aukotonta. Käytänkin hyväkseni tätä aikaisempaa Virittäjän keskustelua keskittymällä tässä niihin yleisiin näkymiin, joita Itkosen kirja avaa tai joita se tuo mieleen, enkä siis puutu yksityiskohtiin, joista tämä kokonaisuus hahmottuu.

Esa Itkosen työ käsittelee transformaatiokieliopin kuvaa itsestään tieteenä eikä siis koske käytännöllisiä transformaatio-operaatioita lainkaan. Itkonen kritisoi Chomskyn teoriaa, jota pidetään (syystä tai syyttä, on tässä yhteydessä irrelevanttia) kielitieteen keskeisimpänä alueena, ja näin hän joutuu leikkaamaan ajan hermoon tutkimalla juuri transformaatiokieliopin kuvausten »selityskykyä» ja »testattavuutta». Chomskyn mukaan kielitiede on luonnontiede, ja näin kielen tutkimuksesta jää pois mm. filologia, sitä ei millään saa sopimaan tällaiseen käsi-

tykseen. Seurauksena on, että Chomsky joutuu sulkemaan kielitieteestä merkityksen ja yleensäkin koko kommunikatiivisen aspektin, sosiolingvistiikan, antropologisen kielitieteen ja tyyliopin ym. kirjalliset puolet. Tieteenfilosofiassa 1960-luku oli juuri tällaista luonnontieteen mallien tuloa ihmistieteisiin, jotka siihen asti olivat pyrkineet olemaan erillään omassa karsinassaan.

Itkonen osoittaa vakuuttavasti, että kielitiede ei ole luonnontiedettä vaan käsiteanalyysia. Chomsky käyttää kieli-intuition kuvaamista samalla myös tämän intuition empiirisenä testaamisena. Tämä on väärää, sillä intuitiivinen tieto on kumoamatonta, välttämättä totta. Tällainen kieli-intuitio voi kohdistua ateo-reettisiin sääntöihin. Tämän transformatiionistit kiistävät ja saavat siten väitteilleen näennäisesti empiirisen luonteen. Lyhyesti: Ihmistieteissä kuvauskohteina ovat säännöt, luonnontieteissä esiintymät. Kielitiede kuuluu ihmistieteiden joukkoon, ja kysymys on intuition eksplisoinnista; tässä luodaan teoreettisia käsitteitä ja systeemejä, joista puhujalla ei tarvitse olla intuitiivista tietoa. Eksplisoi tavana oleva intuitio perustuu tiettyä sääntöjärjestelmää (kieltä) seuraavaan intentionaalis-sosiaaliseen toimintaan (puhumiseen), jota ei voida positivistisesti selittää, ja näin on pakko turvautua hermeneuttiseen ymmärtämiseen, jonka perusesimerkkejä on aina ollut juuri filologia. Näin sekä käsittelemiensä ongelmien sisällön että käsitteletapansa puolesta

Itkosen väitöskirja liittyy filosofian ja tieteenfilosofian nykyisessä kansainvälisessä kentässä keskeiseen tutkimussuuntaan, jota yleensä nimitetään hermeneutiikaksi. Toisaalta Itkosen tutkielma soveltaa hermeneutiikan yleisiä näkökohtia kielitieteseen, toisaalta hän korjaa, täsmentää ja perustelee oman alansa valossa hermeneutiikan yleistä teoriaa ja käsitteellistä välineistöä. Itkosen tutkimus syventää ja laajentaa merkittävällä tavalla alan kehitystä.

Puhtaasti kielitieteen kannalta on hänen yleisin tuloksensa yllättävä: synkroninen kielitiede on harvinaisen puhdas hermeneuttinen tiede, sillä siinä ei ole lainkaan positivistisia aineksia (niin kuin filologiassa pakostakin on). On merkittävää, että Itkonen päätyy tähän tulokseen transformaatiokieliopin ominaisena. Viimeisessä, diakroniaa käsittelevässä luvussaan hän osoittaa lisäksi sen, että jo transformaatiokieliopin synkroninen perusta oli (tietoisen) virheellisesti valittu, sillä transformaatiokielioppi tutkii kieltä instrumenttina ilman sen funktiota (ja siksi taas hermeneuttisille sosiaalitieteille usein ominainen kriittinen asenne tutkimuskohteeseen puuttuu täysin; sama pätee filologian ensyklopediseen filosofiaan: interpretatio, ymmärtäminen, kritiikki). Ja instrumenttia ei voi ymmärtää ilman sen käyttöä. Käyttöön perustuva kielen muuttuminen on primaaria, ja siitä on synkroninen kuvaus abstrahoitava (s. 313), eikä päinvastoin niin kuin transformaatiokieliopissa. Sosiolingvistiikka tarvitsee myös mm. statistiikkaa kuvaukseensa, joten puhtaasti hermeneuttista metodia on täydennettävä. Mutta juuri nämä aspektit transformaatiokielioppi karsii. Tässä on kohta, jonka nykykieliedettä tuntematon (positivistinen) filosofi helposti tulkitsee väärin. Itkonen antaa täyden arvon naturalistisille aineksille silloin kun on tarvis, mutta transformationistit eivät. Positivismi, mannermaisena ilmiönä ja Itkosen käyttämänä, tarkoittaa sitä, että ei ole ihmistieteitä, vaan ne ovat luon-

nontieteiden erikoistapauksia. On myös huomattavaa, että usein nk. positivistienkin teoreetikko joutuu myöntämään, että kielessä on jotakin immateriaalista, esim. »any causal physicalistic theory of linguistic behavior can only be a theory of the two lower functions of language [expressive and signal functions]; any such theory is therefore bound either to ignore the difference between the higher [descriptive and argumentative functions] and lower functions, or to assert that the two higher functions are 'nothing but' special cases of the two lower functions» (Karl Popper). Itkonen tuo tämän probleemin eksplisiittisesti esiin ja liittyy siis niihin tieteenfilosofeihin, jotka antavat kaksi mahdollisuutta (esim. Radnitzky [mainittu], Seiffert). Lyhyesti voidaan siis luonnehtia, että Itkosen työ on osoitus ja uusi todistus von Wrightin teesistä, että intentionaalisuus on aina askeleen edellä kausaaliteettia tai kuten avoimien hierarkioiden rakenne vaatii: funktio on aina struktuuria edellä. Tulos on uutta kielifilosofiassa, vaikka funktionalismi on struktureista esittänyt tämäntyyppistä. Seurauksena on siis toinen yllättävä aspekti: Itkonen osoittaa, että transformaatiokielioppi on osa behaviorismia (s. 119) ja että Chomskylla ei ole annettavanaan mitään Skinnerin tilalle (s. 295), joten Chomskyn omaa sääntöä rikotaan koulukunnan sisällä yleisesti (s. 296).

Historiallinen kielitiede osoittaa parhaiten sen, että riippumatta siitä tavasta, millä materiaali opitaan tuntemaan, kysymyksessä ei ole luonnontiede (s. 323). Vaikka Itkosen diakroniaa käsittelevä luku on tavallaan vain epilogi, se on silti periaatteellisesti tärkeä sekä Itkosen synkroniselle teesille että kielitieteen nykytilanteelle. Se osoittaa, että transformaatiokieliopin »yksinkertaistava oletus» (että kieltä pitää tutkia ihanteellisesta puhujakuulijasta käsin) on väärä ja jopa täysin nurinkurinen (s. 315). Kysymykseen liittyy transformaatiokieliopin kykenemättömyys selittää »virtausta» (drift).

Teema on yllättäen jälleen erittäin ajan-kohtainen uusimmassa diakronisessa ja jopa universalistisessa kirjallisuudessa, ja on merkittävää, että Itkonen tuo juuri nyt praktisen syllogismin tähän keskusteluun. Koska praktinen syllogismi ei päde kielen oppimisessa (s. 309), vaan abduktiivinen syllogismi, Itkonen yhdistää ensimmäisenä nämä kielen muutosta var-ten. Transformaatiokieliopin kuva historiasta on, että ensin tapahtuu muutos lingvistin paperilla ja se sitten muuttaa todellisen historian (tätä käsitystä sanotaan mentalistiseksi!). Itse asiassa Katzin selitykset (s. 245, 310) ovat Molièren »virtus dormitiva» -tyyppiä (lääke saa käyttäjän nukkumaan, koska sillä on v. d.). Tällaisten kausaaliselitysten esiintyminen keskellä transformationaalia kielifilosofiaa on tosiaan uskomatonta.

Itkonen esitti jo Ajatuksessa 1972 käsit-tyksen praktisesta syllogismista kielellisten tekojen selityperusteena, ja tästä esite-tään väitöskirjassa omaperäinen sovellus. Samaan näkemykseen tuli myöhemmin Schnelle kirjassaan »Sprachphilosophie und Linguistik» (1973), mutta siitä puuttuvat ne selkeät piirrot, jotka luon-nehtivät Itkosen väitöskirjaa.

Yllä on lyhyesti selostettu Itkosen tut-kimuksen suuret linjat. Työ on myös täynnä omaperäisiä, mielenkiintoisia ja hedelmällisiä oivalluksia ja tulkintoja, joista tuleva keskustelu saa varmasti uutta verta, mutta joita ei tietenkään ole voitu kehitellä loppuun väitöskirjan puitteissa. Tähän Itkosen tutkimuksen »sisäiseen» aspektiin voi lisätä sen, että tekijä ei pidä teorian omaksumista pelkkänä henkilö-kohtaisena valintana, vaan tosien ja epä-tosien käsitysten testaajana. Näin Itkosen teoria on perusteltu ehdotus, suurelta osalta tosi, minkä ulkoisen ja sisäisen evidenssin välinen koherenssi osoittaa.

Itkosen transformaatiokoulukunnan »sisäinen» kritiikki rakentuu aikaisem-mille teorioille. Vaikka 1960-luku olikin positivismin ekspansion aikaa, elpyi myös hermeneutiikka eri puolilla Eurooppaa, ja näin Itkosella on mahtava filosofinen

aparaatti takanaan, ja puhtaasti kieli-tieteen alalla hän on nyt sen kärjessä. Filosofoista voi mainita Wittgensteinin lisäksi lähinnä modernin saksalaisen (esim. Apel, Habermas) ja englantilaisen (esim. Winch) hermeneutiikan (molem-pia on analysoinut v. Wright, vrt. yllä). Lyhyessä otoksessaan kielitieteen histo-riasta Itkonen tuo uutta valoa Sapirin asemaan osoittamalla, että Sapir oli her-meneutikko eikä positivist, ja tässäkin siis generativistien esi-isten valtaus (Sapir oli muka yksi heikäläisten airuista) on lähinnä propagandaa. Sapirin asema kielitieteen ykkösenä voimistuu. Lectio prac-cursoriassaan Itkonen rehabilitoi myös Erik Ahlmanin (Vir. 4/1974). Yksityisi-stä lingvisteistä, joista Itkonen olisi saanut olennaista tukea, voisi mainita Bréalin, Coseriu ja Jakobsonin. Rans-kalainen hermeneutiikka (esim. Ricoeur, van Esbroeck) jää niin ikään teoksen ulkopuolelle, samoin 1920-luvun saksalainen filosofinen antropologia (Scheler, Pless-ner). Lisäksi tulee mieleen, mikä olisi esim. Kantin, Husserlin, Cassirerin ja Deweyn suhde Itkosen esittämään kan-taan. No, eihän väitöskirjassa voi tehdä kaikkea. Kuitenkin mieltä askarruttaa erityisesti ranskalaisten puuttuminen seu-raavasta syystä. Ricoeur itse näyttää uskovan, että Chomskyn generatiivi kieli-oppi auttaisi välittämään struktuurin ja prosessin antinomiaa (mikä tuottaa eräitä vaikeuksia hänen hermeneuttiselle fenomenologialleen). Lisäksi juuri ranskalai-nen koulukunta valtasi ensimmäisenä Itkosen aiheen kirjan nimeksi (Espan-jassa): Carlos Castilla del Pino, »In-troducción a la hermeneútica del lenguaje» (1972). Tässä teoksessa Chomskyllä on suhteellisen tärkeä asema. Mutta kummassakin tapauksessa lienee kyllä kysymys toiveajattelusta: olisi hyvä, jos voisi tukea omia ajatuksiaan ajan »kuu-luisimman» lingvistin avulla. Itkosen kirja osoittanee, että toiveajattelusta tus-kin jää jäljelle ajatteluakaan. Muuten Castilla del Pino on täysin selvillä kielen käytön merkityksestä. Kun hän lisäksi

sanoo, että neurofyysinen prosessi, puhutun loogisuus tai illoogisuus, signifikautumin ja signifikantin relaatiot eivät sinänsä riitä, vaan ratkaisevaa on henkilöiden välinen y m m ä r t ä m i n e n (sobrentendimiento, siis »itsestään selvä fenomenologinen ymmärtäminen, jota ei tarvitse määritellä, selittää tai todistaa»), pitäisi hänen neuropsykiatrina hyvin tietää mistä puhuu. Hän uskoo myös, että kielen hermeneuttisen analyysin on oltava osa tulevaisuuden psykopatologiaa ja psykologiaa (huom. miten puhdas positiivisti odottaa ihmeitä kemialta ja fysiikalta: ei ole ihmistieteitä, sillä joskus tulevaisuudessa kemia voi ehkä selittää kaiken; vrt Popper yllä). Näin saadaan kirkkain ikkuna psykologian ja sen naapuritieteiden fenomenologiseen tutkimukseen. Tulee pakostakin mieleen Köhlerin hahmosykologia ja hänen pohdintansa arvojen asemasta faktojen maailmassa (huom. Köhler piti fenomenologiaa strukturalismiin rinnastettavana metodina). Nyt on Köhlerkin nousemassa jälleen kunniaan tai arvoonsa, sillä Uhlan Slaglen uusi teoria yhdistää hänen saavutuksiaan Kantin filosofiaan (»Language, thought, and perception» 1974; Mouton julkaisi valitettavasti väärän käsikirjoituksen: aikaisemman luonnoksen!). Castilla del Pinon mukaan kielen hermeneutiikka tarkoittaa kielen antropologiaa, dialektista antropologiaa. Amerikan antropologinen kielitiede on myös siirtymässä eksplisiittisesti hermeneutiikkaan. Richard Conrad Schmidt (Language Sciences 31, 1974, s. 23—26) ei varsinaisesti mainitse termiä »hermeneutiikka», mutta viittaa Schutzin ja »Verstehen»-käsitteeseen (Itkonen inkorporoi Schutzin ajatuksia), Kantiin ja termiin »Bewusstsein» ja yleensäkin tajuttuun arvotulkintaan (appreciation) eikä perinteiseen positivistiseen selittämiseen. Ja puhtaasti »teoreettisenkin» kielitieteen puolelta alkaa kuulua uusia ääniä. Jon Ringen (LSA kesällä 1974) toteaa, että jos transformaatiokielioppia voidaan nimittää tieteelliseksi t e o r i a k s i, se on

sitä vain erittäin pickwickmäisessä mielessä. Mutta vielä merkittävämpää lienee, että Fillmore tuoreimmissa esitelmissään (esim. UCLA 22. 1. 1975) ja opetuksessaan korostaa fenomenologiaa, käsitteanalyysia ja ymmärtämistä. Hänkin näytti ottavan ensi askelia saralla, jota Itkonen ja Slagle ovat jo tasoittaneet pitkälle. Ja mitä merkinnee se, että Chomsky (Linguistic Institute 1974) oli valmis antamaan jotain arvoa Sapirille ja Jespersenille? Valitettavasti nämä eivät kuitenkaan ole »moderneja» lingvistejä, joten hän katsoi lopultakin voivansa sivuuttaa heidät.

Yleisen semiotiikan kannalta voidaan myös ihmetellä, että Chomskylta puuttuu kokonaan merkitysarvoltaan tärkein merkkien osatyyppi, argumentti, niin kuin koko interpretanttiosa. Lisäksi Chomskyn kielitiede on teknisesti d e g e n e r a t i i v i a (Elisabeth Walther, Allgemeine Zeichenlehre, 1974, s. 55, 87, 106) eikä suinkaan generatiiviva. Silti Chomsky uskoo olevansa mentalisti. Itkonen ei käytä hyväkseen semiotiikan arsenaalia, mikä on ehkä hyväkin, sillä sitä voidaan nyt käyttää tavallaan »itsenäisenä todistusaineistona». Kuitenkin kielioppia eksplisoidessaan Itkonen huomaa, että se näyttää lauseiden ominaisuuksia ikonisesti (s. 267—268) ja yleensäkin että kysymykseen tulee ikoninen aksiomatisaatio (s. 275). Jakobsonista peräisin oleva suunta on tullut samantyyppiseen käsitykseen (diagrammatisaatio; vrt. Vir. 4/1974 s. 337), joten jälleen koherenssi lisääntyy. Tästä päästään jopa siihen, että symbolien oppiminen on tavallaan aksiomatisaatiota. Lectio praecursoriassaan Itkonen piti tapaa välittävänä käsitteenä (mutta ei julkaistussa versiossa), ja ainakin symbolit tulevat tällä lailla tavoiksi. Peircen mukaan viimeinen (looginen) interpretantti, joka ei ole merkki, johtaa tapaan. Tämä on interpretanttikentän korkein saavutus. Itkonen ei tosin käsittele tätä teemaa, mutta on oikeassa todeksaan, että Chomsky ei pääse Bloomfieldin 'tapaa' pitemmälle. Lisäksi Chomsky

ky ei ole osannut käyttää ikonisuutta-
kaan selityksissään. Semioottinen vajuus
syntyy siis sekä ensimmäisellä että kol-
mannella (korkeimmalla, interpretantti-)
asteella. Jäljelle jää keskittyminen objekti-
alueseen.

Nähdäkseni Itkosen työ vetää pohjan
pois Chomskyn kielitieteeltä. Onkin jo
olemassa kulttuuriryhmiä, jotka eivät ole
kuulleetkaan Chomskyn olevan kielimies.
Hampurissa hiljan henkilö, jota epäiltiin
lingvistiksi, koska hän oli maininnut
Chomsky nimen, reagoi: »Ei Chomsky
ole lingvisti, vaan toisen luokan amerik-
kalainen journalisti, joka kirjoittaa poli-
tiikasta!» Itkonen arvostaa silti Choms-
kya formaalisten kielten tutkijana. Ti-
lanteesta tulee mieleen Hobbesin lau-
sunto Chomskyn itselleen värväämästä
henkisestä esi-isästään, Descartesista: »hy-
vä matemaatikko, mutta keho filosofi». Linguistic Institutessa 1974 vierailivat
nuoret saksalaiset olivat Itkosen kanssa
samaa mieltä: Chomsky ei ole loogikko,
koska hän ei ymmärrä käsiteanalyysin
olemusta. Morris Halle reagoi (samassa
paikassa) Itkosen ajatuksiin julistamalla,
että hän ei ole koskaan kuullutkaan Itko-
sesta, vaikka tämä oli viettänyt vuoden
Hallen laitoksessa. Julistus lienee ollut
kehotus Hallen oppilaille, että Itkosta ei
tarvitse ottaa täydestä. Valheeseen tur-
vautuminen osoittanee kuitenkin, että
kalikka on kalahtanut. Ainakin tämä on
erittäin omituinen muistivirhe.

Kielitieteessä on vuosikymmenen aika-
na ollut vallalla käsitys, että lingvistin
arvo riippuu siitä, minkälaisen ja miten
suuren kannattajajoukon hän pystyy
hankkimaan (Chomskysta tuli tällä ta-
voin »Modern Master»). Tämänkin (tie-
tysti väärän) kriteerin Itkosen väitös-
kirja täyttää, sillä esim. Göteborgin yli-
opiston kirjastossa sitä on jonotettu ja
Albanyssa (SUNY) on sen pohjalta pi-
detty seminaari, puhumattakaan sen ko-
pioinnista. Kysyntä ylittää kappaleiden
määrän. Harvoin saa väitöskirja tällaista
huomiota osakseen.

Yllä on nyt viitattu, valitettavasti ko-

vin lyhyesti ja pintapuolisesti, useihin
tieteellisiin traditioihin, joita Itkosen työ
lujittaa ja joita hän olisi voinut käyttää
hyväkseen. Mutta kaikkeahan ei voi ottaa
mukaan. Sama pulma tulee varmasti
aiheuttamaan vastakritiikkiäkin. Puhtaas-
ti lingvistinen moite olisi, että Itkonen ei
anna kielen käytännölliselle kuvaukselle
mitään, mutta eihän se ole ollut hänen
tarkoituksenaankaan. Myös teorian kan-
nalta tullaan kirjaa varmasti tulkitse-
maan väärin, niin kuin jo Virittäjän kes-
kustelukin osoitti (Qvarnström, 4/1972 s.
433—442). Itkonen on tässä työssä käyt-
tänyt kiitettävästi hyväkseen kokemuk-
siaan aikaisemmista debateista: tekstin
johdonmukainen toistava tyyli on ling-
vistille mitä kiitollisinta ja lingvistin kir-
joittamana uutta. Se että alun väljyyttä
kiristetään loppua kohti, johtaa joskus
ehkä epätarkkaan sanontaan ja siten
näennäiseen ristiriitaan. Vaikeuden voi
voittaa lukutarkkuutta tehostamalla. Kun
ottaa huomioon, mitä kielitieteessä on
vuosikymmenen aikana saanut sanoa, jos
vain on käyttänyt oikeaa dogmia, on
Itkosen teos mitä mittavin. Se on kieli-
tieteen alalla tämän teeman kansainväli-
sen tutkimuksen kärjessä.

Raimo Anttila